

KUNSTBESCHOUWING MET EEN BEPERKING

Rosanne van der Meer

Mijn onderzoek richt zich specifiek op het kunstbeschouwelijke aspect van het theoretisch onderwijs bij Artiance Speciaal. Artiance Speciaal is een 4 jarige kunstopleiding voor moeilijk lerende volwassenen vanaf 18 jaar. Een belangrijke doelstelling van deze scholing is het reflecteren op eigen beeldend werk en dat van anderen.¹ Om dit te bereiken, worden de lessen afgesloten met het bespreken van het gemaakte werk, worden er excursies georganiseerd naar musea en maken de studenten kennis met kunststromingen en met bekende en onbekende kunstenaars. Bij Artiance Speciaal wordt kunst vooral op een formalistische wijze besproken. Kunst kan echter ook met behulp van andere theorieën of volgens andere methoden beschouwd worden. In dit onderzoek wordt gekeken of een andere aanpak, volgens een meer expressionistische theorie, de methodiek van Terry Barrett, andere resultaten oplevert dan de formalistische KPC-methode.

‘Door naar kunstwerken te kijken en er samen over te praten, probeer je woorden te geven aan wat je ziet en ervaart’²

Folkert Haanstra beschrijft in zijn onderzoek ‘Leren Zien’ verschillende theorieën over esthetische waarneming. Hierin zijn drie hoofdstromingen te onderscheiden, namelijk *nabootsing*, *expressie* en *vorm*. Bij *nabootsing* (mimetische theorieën) wordt een spirituele of materiele weergave van de werkelijkheid als de belangrijkste functie van kunst gezien. Belangrijk is dat de toeschouwer weet dat hij naar een afbeelding van de werkelijkheid kijkt, niet naar de werkelijkheid zelf.³ Bij *expressie* (expressionistische theorieën) wordt ‘kunst op de eerst plaats gezien als een middel om menselijke gedachten en emoties uit te drukken. Esthetische kwaliteiten zijn in deze visie vooral gelegen in de ideeën, stemmingen en gevoelens die het werk bij de kijker oproept. Zowel de emoties en fantasie van de kunstenaar als die van het publiek spelen een rol. Al kijkend ‘herschepende’ de kijkers de expressie van de kunstenaar.⁴ De derde hoofdstroom is *vorm* (formalistische esthetische theorieën). Hier worden de beeldende elementen zoals lijn, kleur en vorm in een kunstwerk gezien als een autonome ordening. Om een kunstwerk te kunnen waarderen heeft de kijker alleen enig begrip van kleur, vorm en ruimte nodig. Naast deze drie traditionele stromingen, zijn er ook stromingen die combinaties of aspecten van de theorieën belangrijk vinden.⁵

¹ Folder Artiance speciaal

² Roozen, 2009: 7

³ Haanstra, 1995: 41

⁴ Ibidem: 41

⁵ Ibidem: 42

KPC-methode

De begrippen en termen in de KPC-kijkwijzer⁶ voor Kunst Algemeen⁷ zijn merendeel ontleend aan het formalisme. Dit analyseschema richt zich op de uiterlijke verschijningsvorm van een kunstwerk. Slechts een klein deel is op de interpretatie gericht. Deze wijzer hanteert: 1 inhoud, 2 vorm, 3 functie. Alle onderdelen zijn verdeeld in subonderdelen.⁸ Zie afbeelding 1.

Terry Barrett methode

De intentie van de TB-methode is dat de beschouwer een mening vormt op grond van eigen waarneming, bespreking van het werk met anderen en levenservaring.⁹ Door de verschillende interpretaties op een kunstwerk te delen, zien de toeschouwers kunst op een unieke manier. Zij leren dat er meerdere manieren van kijken bestaan, komen erachter dat iedereen anders reageert op een kunstwerk en dat het voor iedereen een andere betekenis kan hebben. Door de interpretaties van een kunstwerk met elkaar te delen wordt het begrip tussen leden van de groep, begrip van het kunstwerk, de wereld zoals we die begrijpen en onszelf vergroot.¹⁰ De TB-methode is gebaseerd op gelijkwaardigheid. De docent speelt niet de rol van expert, maar laat de beschouwers naar aanleiding van een kunstwerk op twee vragen reageren: 1. What do you see (wat zie je)? En 2. What’s it about (waar gaat het over)?

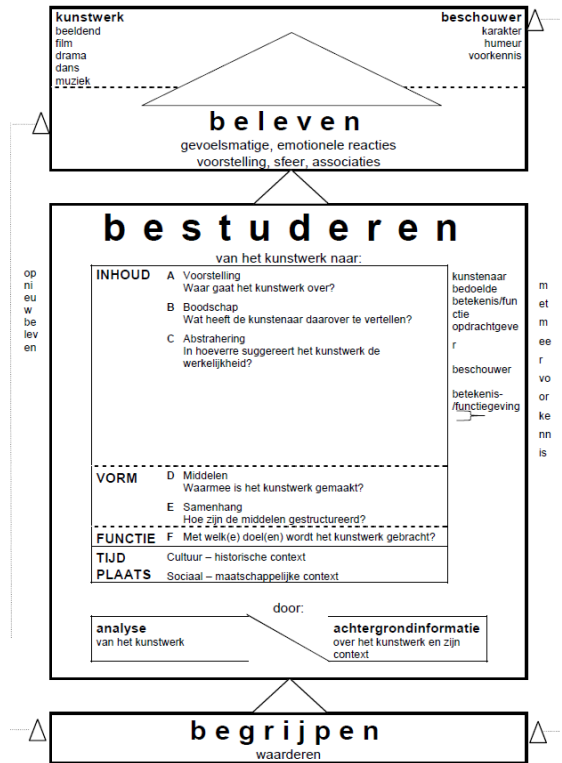
⁶ De KPC-kijkwijzer is door Katholiek Pedagogisch Studiecentrum ontwikkeld en wordt door veel docenten in het VO gebruikt als model kunstbeschouwen voor Kunst algemeen bij kunstbeschouwing. Bron: www.cultuurplein.nl

⁷ Kunst Algemeen = algemene theorie: cultuurgeschiedenis - van de beeldende kunst & vormgeving, muziek, dans, drama. Leerlingen leren verschillende vormen van kunst en cultuur kennen binnen de context van een bepaalde tijd. De leerling leert in brede zin, begrippen te hanteren die van belang zijn voor receptie en reflectie van kunst en cultuur. Bron: <http://www.kunstcontext.com/ckv/inl.htm>

⁸ Crone, 2008: 20

⁹ Barrett, 2007: 197

¹⁰ Barrett, 2008: 76

Afbeelding 1: KPC-kijkwijzer

'To interpret is to respond in thoughts and feelings and actions to what we see and experience, and to make sense of our responses by putting them into words'.¹¹

Het uitgangspunt in mijn onderzoek is het verschil van beschouwing tussen de expressie theorieën en formalistische theorieën. Binnen deze stromingen zijn ook verschillen, maar voor dit onderzoek beperk ik me tot de hoofdkenmerken van de twee stromingen. Tijdens de testfase maak ik gebruik van twee methoden waarvan één zich meer richt op de formalistische waarneming, de KPC-methode, en de andere op de expressieve waarneming, de TB-methode. Voor dit te onderzoek is de volgende vraagstelling geformuleerd: *Welke manier van kunstbeschouwing past het beste bij de cursisten van Artiance Speciaal in Alkmaar?* Om deze vraag te beantwoorden zijn er verschillende gegevens verzameld die hieronder vermeld worden.

Doelgroep

De doelgroep van dit onderzoek, bestaat uit acht studenten waarvan de helft een autistische aandoening heeft. Daarnaast hebben ze andere beperkingen, zoals Zeer Moeilijk Lerend (ZML), het horen van stemmen, Downsyndroom, hoge sensitiviteit (HSP), lichamelijke beperking, dwangneurose en combinaties van deze beperkingen.¹² Dit levert een dynamisch groepje op waarin iedereen een plekje heeft.

Uitvoering onderzoek:

De acht studenten hebben bij wijze van nulmeting, om hun 'startniveau' ten aanzien van beschouwingsvaardigheden te meten, een toets gemaakt met beschouwelijke vragen. Een deel van de vragen was gericht op het meten van de leeropbrengst en vaardigheid in formalistisch beschouwen, een ander deel volgens TB-methode. Na een 'oefen' periode van 3 weken, waarin beschouwingslessen zijn gegeven volgens beide methoden, maken de studenten een vergelijkbare toets, waarbij de afbeeldingen zijn veranderd. Aan de hand van de resultaten uit beide toetsen kan worden opgemaakt of de studenten vaardiger zijn geworden in het beschouwen volgens één of beide methoden. Om de methodes zo gelijkwaardig mogelijk te vergelijken, zijn alle kunstwerken afkomstig uit stromingen die de studenten kennen, namelijk uit de eerste helft van de 20e eeuw, zoals het impressionisme, kubisme en surrealisme. De opleiding richt zich voor een groot deel op tweedimensionale kunst en daarom heb ik gekozen om mij in dit onderzoek te beperken tot het beschouwen van schilderkunst. De vragen in beide toetsen zijn onderverdeeld in vier categorieën: gevoel, waarneming, associatie en kennis. De vragen zijn als volgt geclassificeerd:

Waarneming	Vragen zijn gebaseerd op wat er op de afbeelding te zien is
Kennis	Vragen zijn gebaseerd op kennis. Dit gaat om kennis over bepaalde begrippen. Sommige kennis kan gehaald worden uit het stukje toegevoegde tekst (bron).
Gevoelsmatig	Vragen gaan over de sfeer, expressie die het schilderij uitstraalt, maar ook gevoelens die het kunstwerk oproept bij de toeschouwer.
Associatie	Vragen gaan over associaties met het kunstwerk. Belevingen/ervaringen uit het leven van de studenten die door het kunstwerk worden opgeroepen.

Hypothese

Mijn verwachting is dat de groep na de 3 lessen kunstbeschouwing volgens beide methodes vooruit zal gaan. Deze verwachting is gebaseerd op de ervaring van docent Rita Nanne. Zij geeft aan dat bij regelmatige herhaling, de informatie beter bij de studenten beklift. Daarnaast verwacht ik dat de studenten met autisme meer baat hebben bij de KPC-methode, omdat zij door hun functiebeperking meer moeite hebben met ervaring en inleving van gevoel. Bij de TB-methode is dat immers waar het om draait. Voor de rest van de groep denk ik dat de TB-methode makkelijker gaat, omdat er niet naar moeilijke kunstbegrippen wordt gevraagd. Deze waarneming heeft betrekking op het moeilijk lerende karakter van de studenten, waardoor zij meer moeite hebben met het onthouden en toepassen van kunstbegrippen.

Resultaten

NAAM:	Test 1 KPC 25p	Test 2 KPC 25p	+/-	Test 1 TB 31p	Test 2 TB 31p	+/-
ALEX	11	17	+6	13.5	14	+0.5
COR	15	17	+2	17	21	+4
DUNJA	10	23	+13	14	14	0
ESTHER	24	20	-4	26.5	26.5	0
LEELA	14	21	+7	27.5	26	-0.5
MEREL	17	23	+6	21.5	26.5	+5
RUBEN	15	15	0	15	20	+5
SASKIA	18	17	-1	17	16	-1
TOTAAL	124	153	+29	152	164	+13

In deze tabel staan de aantal behaalde punten per persoon, per methode en per test. De rijen +/- geven aan hoeveel punten de student bij de tweede test vooruit of achteruit is gegaan.

Opmerkelijk is dat een aantal studenten achteruit is gegaan. Dit zou te verklaren kunnen zijn door persoonlijke problemen bij enkelen (Saskia en Esther zaten tijdens de tweede toets niet lekker in hun vel, wat van invloed kan zijn geweest bij het maken van de vragen, waardoor zij minder hoog hebben gescoord dan tijdens de 1^e toets; Leela had de ochtend van de 2^e toets vervelend nieuws te vertellen, waardoor ze vermoedelijk moeite had om associaties te verwoorden en hierdoor minder punten heeft behaald bij de TB-methode). Het merendeel van de groep is volgens beide methodes vooruit gegaan.

¹¹ Barrett, 2008: 200

¹² Verstandelijkbeperkt.nl

Soort vragen	Aantl. Vr.	Totaal pt.	Sub	Totaal behaalde punten test 1	Totaal behaalde punten test 2	% goed test 1	% goed test 2	% Verschil
waarneming	5	15	120	84,5	106	70.4	88.3	17.9
Kennis	7	14	112	71	87	63.4	77.7	14.3
Gevoelsmatig	5	14	112	48,5	61	43.3	54.5	11.2
associatie	4	13	104	72	63	69.2	60.6	-8.6
totaal	5	56	448	276	315	61.6	70.3	8.7

De laatste kolom geeft het procentueel verscheel weer tussen het aantal behaalde punten van test 1 en 2.

	Alex	Cor	Dunja	Esther	Leela	Merel	Ruben	Saskia	totaal	% goed
Associatie test 1	5	8	8	12	13	12	8	6	72	69.2
Associatie test 2	4	8	5	11	9	13	8	5	63	60.6
totaal	-1	0	-3	-1	-4	+1	0	-1		

Zoals eerder vermeld, zijn de testvragen verschillend geclassificeerd. In tabel 2 staat het aantal behaalde punten van de groep per categorie. Deze tabel geeft dus geen resultaat weer van de twee beschouwingsmethoden. Kijkend naar de percentages van de behaalde punten per categorie in tabel 2, valt op dat de groep bijna in alle categorieën vooruit is gegaan behalve bij de associatieve vragen. Daarin is de groep met 8.6% achteruit gegaan. Als we dit per persoon bekijken in tabel 3, zien we dat Esther, Leela en Saskia, lager hebben gescoord (zij zijn in meerdere categorieën gedaald). Hun persoonlijke problemen zoals eerder vermeld, kunnen hierbij van invloed zijn geweest. De daling van Alex en Dunja kan ik aan de hand van de verzamelde gegevens en waarnemingen niet verklaren, mede omdat zij in andere onderdelen juist sterk vooruit zijn gegaan. Ondanks de daling is er in tabel 2 te zien dat het totale percentage van de behaalde punten van 61.6 % naar 70.3 % is gestegen. Dit betekent een stijging van 8.7 % over het geheel.

Observaties

Voordat ik mijn conclusie en aanbevelingen formuleer, wil ik de aandacht vestigen op de resultaten van de observaties tijdens de 3 beschouwingslessen. De besproken kunstwerken volgens beide methodes werden verschillend ontvangen. Als het kunstwerk aansprak, zoals *De Kus* van Klimt, leken de studenten meer plezier te hebben in het beschouwen, bleven zij langer geconcentreerd en konden makkelijker vragen beantwoorden, dan wanneer het kunstwerk minder aansprak zoals bij *Compositie VIII* van Kandinsky. Uit de observaties blijkt dat volgens beide methodes iedereen zonder moeite kan benoemen wat hij/zij ziet op de voorstelling. Dit onderdeel (waarneming) is ook het sterkst gestegen in de cijfers. Voor de KPC-kunstbeschuwing is het belangrijk dat studenten bekend zijn met beeldende begrippen en deze correct kunnen toepassen. Voor 5 van de 8 studenten blijkt uit de observaties dat ze het benoemen en toepassen van begrippen moeilijk blijven vinden. Ook werd de extra informatie over de kunstenaar

en/of schilderij tijdens de beschouwing, slechts door één student gebruikt voor het beantwoorden van vragen. Toch zijn de antwoorden op de kennis vragen in de 2e test verbeterd met 14.3%. Vooral de antwoorden met betrekking tot techniek en materiaal zijn verbeterd. Dit kan betekenen dat de studenten in mijn afwezigheid lessen hebben gehad waarbij dezelfde begrippen nogmaals herhaald zijn, of dat er door de herhalingen tijdens de testperiode toch meer informatie is blijven hangen, dan dat uit de observatie blijkt. Een andere mogelijkheid is dat de studenten zelf het initiatief genomen hebben om te 'leren', aangezien ik hen de laatste beschouwing les verteld heb dat er de week daarop nogmaals een zelfde soort toets zou plaatsvinden. Echter betwijfel ik dit, omdat de meeste studenten een druk weekprogramma hebben en zij over het algemeen geen huiswerk meekrijgen vanuit de opleiding.

Het benoemen van gevoelens en sfeer wordt in beide methodes behandeld, maar is meer van belang bij de TB-methode. Hier hadden alle studenten tijdens de beschouwingslessen in meer of mindere mate moeite mee. Toch lukte het hen vaak wel om het gevoel te beschrijven en benoemen wat het betreffende kunstwerk in hen oproep en aan te geven hoe het komt dat het kunstwerk dat oproept (denk aan kleurgebruik, voorstelling etc.). De studenten konden hun persoonlijke associaties met het kunstwerk opschrijven. Dit werd door een aantal als plezierig ervaren, omdat zij eerst konden nadenken voordat zij dit met de anderen deelden. De associaties van Leela zijn helder en hebben een duidelijke link tussen wat er op het schilderij te zien is en haar eigen belevingen. Zij schreef tijdens één van kunstbeschuwinglessen over *Die Artiste* van Kirchner: "De eenzaamheid die ik in het gezicht van het meisje in het schilderij zie, heb ik lange tijd ook meegemaakt." En Ruben schreef over *De Gezamenlijke Uitvinding* van Magritte op de 1e test: "Dat meisje mag gerust wel een bikini aantrekken en mag ze wel de zee in en als zij uit de zee komt dan afdrogen met de handdoek. En dan haar kleren aan want het kan heel af en toe fris zijn." Het niveau van oproepen en beschrijven en van persoonlijke associaties en gevoelens lijkt de TB-methode hier te slagen. Echter is te betwijfelen of andere medestudenten hierin meedenken en -voelen. Naar elkaar luisteren tijdens de beschouwing is namelijk voor de meesten lastig. Dit in relatie tot het creëren van een soort gezamenlijkheid, delen/ leren van elkaar, wat een belangrijk doel is van de TB-methode, lijkt hiermee niet behaald te worden. Echter lijkt mij dit geen verklaring voor de daling van de associatieve vragen, omdat de toets schriftelijk is afgenomen. Bovendien blijkt uit de hierboven gegeven citaten dat ze daar wel toe in staat zijn, maar dat dit in test 2 opeens niet meer lukte. Onder de kop 'resultaten' geef ik hier al eventuele verklaringen voor.

Conclusie

Uit dit onderzoek is gebleken dat herhaalde toepassing van beschouwing zowel op formalistische wijze, als volgens TB-methode, geleid heeft tot een totale stijging van 8.7 % in de behaalde aantal punten. De sterkste stijging van het aantal punten is te zien bij de waarnemingsvragen, die met 17,9% is toegenomen, kennisvragen met 14,3 % en gevoelsvragen met 11,2% (tabel 2). Opvallend is dat de associatievragen zijn afgenomen met -8,6 %. In antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek: *Welke manier van kunstbeschouwing past het beste bij de cursisten van Artiance Speciaal in Alkmaar?* heb ik de ervaringen met de KPC-methode en TB-methode met elkaar willen vergelijken. Uit het onderzoek is gebleken dat de KPC-methode, ofwel de formalistische wijze van kunstbeschouwing, door herhaling en oefening bij Alex, Dunja, Leela en Merel het meest groeiende effect heeft gehad (tabel 1). Bij Cor en Ruben is de TB-methode het meest verbeterd. Esther is achteruit gegaan met de KPC-methode en gelijk gebleven met TB-methode. Saskia is in beide methodes achteruit gegaan. Mijn veronderstelling dat de KPC beter aansluit bij de studenten met autisme klopt niet, Ruben is verbeterd in de TB-methode en heeft autisme. De mate waarin zij per methode vooruit of achteruit zijn gegaan heeft de doorslag van mijn aanbeveling gegeven.

Aanbeveling

Mijn aanbeveling voor het curriculum van Artiance Speciaal is om formalistische kunstbeschouwing structureel te blijven toepassen tijdens theorie lessen. De KPC-methode is een heldere en overzichtelijke basis voor kunstbeschouwing om het leerdoel van Artiance Speciaal 'reflectie op het eigen werk en dat van andere kunstenaars' te kunnen verwezenlijken. Op grond van de observaties, en niet alleen op grond van de toets resultaten is TB-methode ook zinvol gebleken, al had dat niet direct een toename in kennis tot gevolg. Wel blijkt deze methode specifiek voor moeilijk lerende een mogelijke ingang te zijn in het beschouwen van kunst doordat het ruimte biedt voor persoonlijke associatieve verhalen. Dit werkt drempelverlagend in hun omgang met kunst. Daarom adviseer ik om deze expressionistische methode niet te schrappen uit de beschouwingslessen. Om in te spelen op de verschillende leerstijlen van de groep kunnen er naast de formalistische vragen tijdens de beschouwing ook associatieve vragen worden gesteld.

Kanttekeningen

Een aantal vragen zijn geschrapt uit het onderzoek. Deze vragen zijn niet helder geformuleerd waardoor het aantal punten van deze vragen bij meerdere studenten erg laag uitviel en daarom niet te veralgemeniseren is tot de hele groep. De testgroep bestaat uit 8 studenten met elk een ander niveau en beperkingen. Dit betekent dat de uitslagen van deze test in de eerste plaats geldigheid hebben voor dit specifieke individu, met zijn of haar karakter, voor- en afkeuren, geschiedenis en functiebeperking. De mate waarin dat laatste van invloed zou kunnen zijn op de gevonden resultaten is niet eenduidig te beantwoorden. De individuen zijn erg gevoelig voor prikkelingen van buitenaf. Dit zou de

zeer opvallende verschillen (hoge stijging, of juist een daling) tussen de resultaten kunnen veroorzaken. Het onderzoek is specifiek gericht op de studenten van Artiance Speciaal, wat betekent dat dit onderzoek, uitgevoerd op een andere instelling met moeilijk lerende, een ander resultaat kan opleveren. Het onderzoek is deels gericht op gevoel en persoonlijke beleving. Hierdoor zouden de resultaten, uitgevoerd met dezelfde groep op een ander moment, kunnen afwijken van dit onderzoek. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van modernistische schilderkunst; het biedt daarom geen garantie op het zelfde resultaat bij het beschouwen van kunst uit een andere tijdperiode of culturele traditie. Deze eerste, kleinschalige verkenning maakt mij wel extra benieuwd naar de uitkomsten van vergelijkbaar vervolgonderzoek aan grote groepen moeilijk lerenden of ASS-leerlingen.

Literatuur

- ❖ Barrett, T., *Criticizing Art: Understanding the Contemporary*, Second Edition, McGraw-Hill Higher Education, New York, 2000
- ❖ Barrett, T., *FATE IN REVIEUW, Foundations in Art: Theory and Education*. "Approaches to Postmodern Art-Making". Volume 28, 2006/2007
- ❖ Barrett, T., *Interactive in Art Museums: Constructing Meanings and Creating Communities of Understanding*, VISUAL ART RESERCH, by the board of Trustees of the University of Illinois, 2008
- ❖ Barrett, T., *Interpreting Art: Reflecting, Wondering, And Responding*. McGraw-Hill Higher Education, New York, 2003
- ❖ Barrett, T., Artikel: *Two questions, with variations*, From periphery to Center: Art Museum Education in th 21 century , 2007
- ❖ Biene, M., *Kansen in Kunst, Mensen met Speciale Wensen*, Kunst inclusief, Hogeschool Utrecht – Kenniscentrum, 2011
- ❖ Blok, C., *Beeldverhalen, De Werking en interpretatie van visuele beelden*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2003
- ❖ Crone, M., *De Kunstkijkwijzer*, literatuuronderzoek, 2006
- ❖ Crone, M., *Kijkwijzer of Kijkdommer*, Kunstzone, december 2008
- ❖ Haanstra, F., *Katernen kunsteducatie, leren zien als doel en effect van kunsteducatie*. LOKV, Nederlands instituut voor Kunsteducatie, 1995, Utrecht
- ❖ KPC Groep, *Kunstbeschouwen*, Culturele en Kunstzinnige Vorming , KPC Groep 's-Hertogenbosch, 2000
- ❖ Nautra, P., Giesing, M., *Achtergronden van en tips voor de omgang met Leerlingen met een specifieke hulpvraag*, 2006
- ❖ Roozen, I., *In gesprek met het beeld en met elkaar, Beschouwen en reflecteren met kinderen*. Stichting leerplanontwikkeling, 2009
- ❖ Schasfoort, S., *De basis van beeldbeschouwen*

- ❖ Folder Artiance Speciaal: http://www.ritanannekunst.nl/_images/_graphics/Artiance_Folder.pdf
- ❖ http://hetkennisweb.nl/navmenu/1323_jaar/leerproblemen/verstandelijke_beperking laatst bezocht op 6 maart 2013
- ❖ <http://www.kunstbus.nl/kunst/kunstbeschouwing.html>, laatst bezocht op 6 maart 2013
- ❖ <http://www.cultuurplein.nl/voortgezet-onderwijs/kerndoeleneindtermen/kerndoelen-onderbouw/kerndoelen-leergebied-kunst-en-cultuur>, laatst bezocht op 6 maart 2013
- ❖ <http://www.verstandelijkbeperkt.nl>, Laatst bezocht op 3 mei 2013